

Сергій Сіренко

кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
науково-дослідного відділу
образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва,
Національний музей історії України
(Київ, Україна)
serj_sirenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4268-2284>

Serhiy Sirenko

Candidate of Historical Sciences (PhD),
Leading Research Fellow,
Department of Temporary Exhibitions,
The National Museum of the History of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
serj_sirenko@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0003-4268-2284>

РИБАЛЬСЬКІ ЗНАРЯДДА ДЛЯ ЛОВЛІ В'ЮНІВ У ФОНДОВІЙ ЗБІРЦІ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

FISHING TOOLS FOR CATCHING LOACHES IN THE COLLECTION OF THE NATIONAL MUSEUM OF THE HISTORY OF UKRAINE

Анотація

У статті розглянуті рибальські знаряддя для ловлі в'юнів, що зберігаються у фондах Національного музею історії України. З'ясовано, що всі рибальські знаряддя лову для в'юнів надійшли в Національний музей історії України в 1930-х рр. із Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка при Всеукраїнській академії наук (ВУАН). Їх зібрали Антон Онищук та Лідія Шульгина. Досліджено будову, техніку виробництва рибальських пасток. Визначено можливість їх використання у виставкових проєктах.

Ключові слова: рибальські знаряддя, в'юн, Національний музей історії України, Кабінет антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН, А. Онищук, Л. Шульгина.

Abstract

The article deals with the fishing gear for catching loaches stored in the funds of the National Museum of History of Ukraine. It has been found that all fishing gear for loaches came to the National Museum of History of Ukraine in the 1930s from the F. Vovk Cabinet of Anthropology and Ethnology at the All-Ukrainian Academy of Sciences (AUAS). They were collected by Anton Onyshchuk and Lidiia Shulhyna. The structure and production techniques of fishing traps were studied. The possibility of using them in exhibition projects was determined.

Keywords: fishing gear, loach, National Museum of History of Ukraine, F Vovk Cabinet of Anthropology and Ethnology at the AUAS, A. Onyshchuk, L. Schulhyna.

Допоміжні господарські заняття забезпечували українців тими продуктами харчування, які не давали землеробство та тваринництво. До таких занять належить рибальство, яким займалися у вільний від основної роботи час.

Упродовж тривалого періоду тематика рибальства перебувала на маргінесі наукових зацікавлень етнографів. В українській етнографічній історіографії монографічні дослідження, присвячені рибальству, поки що відсутні, що робить зазначену тематику актуальною.

У музейництві також не цікавилися рибальством глибоко. У кращому разі в експозиції представлені декілька риболовних предметів. Виставки, присвячені рибальству, у музеях відбуваються нечасто. Хоча за останні п'ятнадцять років ситуація поступово почала змінюватися, і було створено виставки: «Рибальство на Волині» у Волинському краєзнавчому музеї (2009), «Рибальство» у Національному музеї народної архітектури та побуту України (2014), «Ірпінські рибалки» у Ірпінському історико-краєзнавчому музеї (2020), «Рибальська експозиція біля озера» у Музеї народної архітектури і побуту у Львові імені Климентія Шептицького (2023).

Мета публікації полягає в тому, щоб розглянути й охарактеризувати знаряддя лову в'юнів, які зберігаються у фондовій колекції Національного музею історії України (далі — НМІУ), зробити висновки щодо можливості їх експонування. Визначена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) з'ясувати особливості надходження згаданих предметів до НМІУ; 2) дослідити будову знарядь лову; 3) розглянути способи їх використання; 4) оцінити можливість експонування знарядь лову в'юнів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють першу половину XX ст., що зумовлено датуванням знарядь лову цим періодом у колекції НМІУ.

Джерельну базу роботи можна поділити на дві групи: музейні предмети та письмові документи. До пер-

шої належать предмети (Е-247, Е-249, Е-250, Е-253, Е-262, Е-265, Е-269, Е-291, Е-301, Е-303), які зберігаються у фондовій групі «Етнографія». До другої групи джерельної бази входять інвентарні книги Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН (далі — Кабінет); архівні документи Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та автобіографія Л. Шульгиної з Центрального державного архіву громадських об'єднань та україніки, яку підготувала до друку О. Щербань (Щербань, 2010).

Про колекцію Кабінету, яка зберігається в НМІУ, писали: Т. Радієвська (Радієвська, 2004), С. Сіренко (Сіренко, 2021а, 2021b), О. Чорнобаєва (Чорнобаєва, 2016). Лише остання дослідниця розглядала рибальські предмети (Чорнобаєва, 2016, с. 138).

Рибальські знаряддя лову в колекцію НМІУ надійшли з Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка при ВУАН у 30-х рр. XX ст. Ця наукова установа здійснювала дослідження археологічні, етнографічні та в галузі фізичної антропології. Кабінет був заснований у 1921 р. у Києві при Всеукраїнській академії наук за безпосередньої участі О. Алеші – учня Ф. Вовка. Діяльність Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка, на нашу думку, можна поділити на три періоди: початковий (1921–1924 рр.), суперечок (1925–1930 рр.) та завершальний (1931–1934 рр.). Для першого періоду притаманне створення наукової установи, реалізація монографічного дослідження села, зміна назви «Музей...» на «Кабінет...», організація виставки в 1922 р. Другий – супроводжувався суперечками директора Кабінету з працівниками; розпочато видавничу діяльність (видання «Антропологія», «Матеріали до етнології»); запроваджено новий статут; у 1927 р. відділ етнології та Музей народознавства (який був при Кабінеті) очолила Л. Шульгина. У 1921–1930 рр. були проведені етнографічні експедиції, які дали можливість зібрати різні речі. Під

час третього періоду в 1931 р. Кабінет офіційно поділили на дві наукові установи, які пізніше ліквідували (Сіренко, 2021а, с. 84).

Завданням відділу етнології Кабінету було систематичне і ґрунтовне дослідження минулого і сучасного побуту населення України, збирання речей, які «характеризують цей матеріальний побут, переважно української людності, а поруч інших народів, які заселяють УСРР» (Колеснікова, 2012, с. 61). Реалізовувалося це за допомогою методу стаціонарного монографічного дослідження місцевості, який передбачав тривале перебування науковця в досліджуваному населеному пункті. Такий підхід забезпечував найбільш повне обстеження явищ культури та побуту. Щоб забезпечити таке дослідження, А. Онищук заснував науково-дослідну етнографічну станцію в с. Старосілля (Жукинська волость Остерського повіту на Чернігівщині). У подальші роки такі станції створювали в інших селах. Ці місця використовувалися для накопичення різних предметів, які дарувалися чи купувалися для етнографічного музею при Кабінеті.

Етнографи Кабінету збирали в селах не тільки цінні речі, а й найменші дрібниці. Після того як в одному селі геть усе вибирали, починали працювати в сусідніх (Інститут рукописів, арк. 27).

Рибальські пристосування на в'юнів у Кабінеті антропології та етнології ім. Ф. Вовка збирали А. Онищук та Л. Шульгина. Антон Онищук (1883–1937) – фольклорист, етнограф, музеєзнавець. Освіту здобув у Станіславській учительській семінарії, Чернівецькому університеті. Працював учителем у початкових школах сіл Прутівка (Снятинського р-ну Івано-Франківської обл.) і Черник (Надвірнянського р-ну Івано-Франківської обл.). Із 1905 р. почав співпрацювати з Науковим товариством імені Шевченка, збираючи фольклорний та етнографічний матеріал. У 1907 р. був заарешто-

ваний. 1914 – мобілізований в австрійську армію як санітар, де продовжував записувати етнографічний матеріал. У 1918 р. брав активну участь у політичному житті Західної України. 1919 р. переїхав до Кам'янця-Подільського, а потім у Вінницю, де займався викладанням та музейництвом. Із 1920 р. став жити в Києві (Арсенич, 1989, с. 23, 25–26).

У 1921–1922 рр. А. Онищук працював консерватором, очолив загальний відділ із бібліотекою і архівом, став завідувачем відділу етнографії у Кабінеті антропології і етнології ім. Ф. Вовка. У цей же час працював учителем у с. Старосілля Остерського повіту на Чернігівщині та збирав музейні предмети (Колеснікова, 2012, с. 21, 23, 26, 62). На початку 1937 р. був заарештований НКВД, а вже в жовтні розстріляний.

Лідія Шульгина (1897–1938) – етнографка, музейниця, керамологиня, краєзнавиця. Початкову освіту отримала вдома під керівництвом матері. У 1915 р. закінчила жіночу гімназію. Восени 1916 р. вступила на вищі жіночі курси в Москві – на філософський факультет, де навчалася лише один рік. Улітку 1917 р. перевелася до київських вищих жіночих курсів, а восени того ж року вийшла заміж за В. Шульгина. Її щасливе сімейне життя обірвалося з загибеллю чоловіка в 1918 р. у бою під Крутами. Його смерть Л. Шульгина переживала важко. Порятунком вона знайшла влітку 1918 р. у пропозиції працювати в посольстві Української Держави в Болгарії. За цю роботу вона зарплату не отримувала, тому жила на кошти, які присилали їй батьки з Києва. У цей час Лідія Савіна, напевно, під впливом брата чоловіка – Олександра Шульгина, який цікавився етнографією (Шевченко, 2013, с. 4), почала вивчати українську мову та етнографію (Щербань, 2010, с. 314–315). Після падіння влади гетьмана Скоропадського відмовилася від еміграції та повернулася в Україну (Щербань, 2010, с. 315).

Із 1919 по 1921 рр. Л. Шульгина навчалася в Географічному інституті Києва.

Одночасно обіймала посаду перекладача у видавництві «Книгоспілка». З 1921 по 1933 рр. працювала в Українській Академії Наук у Кабінеті антропології та етнології ім. Ф. Вовка, куди її запросив директор О. Алеша. Спочатку працювала на волонтерських засадах, упорядковуючи бібліотеку Ф. Вовка, а потім стала штатним працівником. У 1927 р. очолила відділ етнології та Музей народознавства, який був у структурі цієї наукової установи (Борисенко, 2002, с. 60; Щербань, 2010, с. 315).

1933 р. Лідія Шульгіна була заарештована «за контрреволюційну діяльність», але через два місяці звільнена. У березні 1938 р. повторно заарештована й засуджена трійкою УНКВС Київської області (протокол № 215) до розстрілу. Вирок було виконано 28 квітня 1938 р. Реабілітована 8 лютого 1957 р. рішенням військового трибуналу КВО (Борисенко, 2002, с. 60).

Як бачимо, біографії А. Онищука та Л. Шульгіної не пов'язані з рибальським промислом. Вони цікавилися цією тематикою з науковою метою, фіксуючи народні знання про рибу, знаряддя лову тощо.

В'юн звичайний (*Misgurnus fossilis*) – риба родини В'юнових (*Cobitidae*) ряду коропоподібних (*Cypriniformes*). Назва «в'юн» виникла, ймовірно, через спосіб пересування – під час руху тіло в'юна звивається, вигинається, утворюючи змієподібні рухи (Івано-Франківський риболовний патруль).

У довжину в'юн виростає до 30 см, вага – 25–40 грамів, рідко до 130 грамів. Тіло має видовжену форму, попереду майже циліндричне, позаду дещо сплюснуте, вкрите дрібною лускою. Голова невелика, витягнута вперед (Донецький риболовний патруль; Новіцький, 2020, с. 18).

В'юни невибагливі до умов існування й гарно переносять дефіцит кисню, тому можуть жити у водоймах, які непридатні для інших видів риби. Це забезпечується здатністю дихати не лише

зябрами, а й заднім відділом кишківника та шкірою. Для цього риба час від часу підіймається на поверхню води та ковтає повітря, пропускаючи його через кишечник (цим пояснюється писк риби, яку витягнули з води) (Донецький риболовний патруль; Ільченко, 2009, с. 18). Усі згадані фізичні особливості в'юнів враховувалися рибалками при ловлі цього виду риби.

Рибальські знаряддя для лову в'юнів умовно можна поділити на снасті, призначені суто для ловлі в'юнів, та снасті, якими ловлять різну рибу, зокрема й в'юнів. До першої групи належать гира (Е-247), решето (Е-253, Е-291), «шапка» (Е-249); до другої – верша (Е-250), рукавець (Е-262, Е-265), «скрипка» (Е-269, Е-301), морда (Е-303).

Гира – відкрита зверху ставна пастка. Вона складається з двох обручів (нижнього та верхнього), прутиків та двох горл (внутрішнього та зовнішнього) (рис. 1).

Нижній обруч має діаметр 25,5–26 см, а верхній – 27–28 см. Місце з'єднання кінців обручів зафіксоване лозою. До верхнього обруча та зовнішнього горла (один напроти одного) прикручено два дроти, які утворюють петлі. До нижнього обруча прив'язана мотузка.

Рис. 1. Гира, 1920–1924 рр.
Село Мартиновичі, Чорнобильська зона.
Світлина С. Сіренка, 2020 р.

Прутики утворюють стінки пастки та два горла. Кожний прутик від зовнішнього горла нахилений під кутом 30 градусів до верхнього обруча. Потім загинається за верхній обруч і опускається до внутрішньої сторони нижнього обруча. Нижній обруч прутики обплітають і входять всередину пастки, де під кутом 20 градусів піднімаються догори (висота 3–4 см) і сходяться один до одного, але деякі зрізані (через три укорочені, одна довга) і утворюють отвір. У місці сходження прутики переплетені лозою. Утворюється внутрішнє горло, яке має діаметр 2,5 см. Через це горло риба потрапляла до пастки.

Кінці прутиків (які знаходяться над верхнім обручем), обплетені через 3–4 стояки і стягнуті широкою лозою, – це верхнє горло. Воно має діаметр 11–12 см. Через верхнє горло рибалка виймає рибу.

Прутики переплетені у косичку тонкою суцільною лозиною, яка ніби утворює спіраль. Це переплетіння починається біля зовнішнього горла, потім спускається нижче (1,5 см) верхнього обруча. Воно обплітає стінки пастки, а потім переплітає дно пастки також по спіралі.

Стан збереження гири задовільний, але снасть містить пошкодження. Нижній обруч усох, а лоза навколо нього рухається і випадає. Від цього деформується форма пастки. Деякі прутики поломані, а у верхній частині вони випали з переплетіння. Одне коло переплетіння розірване. У цілому гира є експозиційною.

Гирою користувалися в селі Мартинівці Малинської округи (сьогодні це Чорнобильська зона) в 1920–1924 рр. До Кабінету пастка потрапила в серпні 1924 р.: її подарували Л. Шульгиній (Інвентарна книга № 1, с. 187зв).

Гира з колекції НМІУ є унікальним музейним предметом, оскільки є рідкісним знаряддям лову (використовувалося лише в одному населеному пункті України), що спричинило її непо-

ширеність у музейних колекціях. Така пастка є ще у фондах Музею-архіву народної культури Українського Полісся при Державному науковому центрі захисту культурної спадщини від техногенних катастроф. До нього гира надійшла в 1990-х рр. із Чорнобильської зони, але без легенди і назви. Пастка експонувалася під назвою «верша» (Народна культура зраненої землі, 1997, с. 59). Гира з НМІУ має чітко зафіксовану музейниками в 1920-х рр. назву, що дає нам розуміння, як ця пастка йменувалася в народній культурі. Порівнявши полабки, які зберігаються у цих двох державних установах, бачимо, що у їхній будові, матеріалі, формі ніяких змін у другій половині ХХ ст. не відбулося.

Решето – відкрита зверху ставна пастка. Їх у колекції НМІУ дві одиниці. Обидві походять із села Жукин Остерського повіту Чернігівської округи (сьогодні Київська обл.). Вони також до Кабінету потрапили в 1924 р. (у червні та жовтні) і були подаровані Лідії Шульгиній (Інвентарна книга № 1, сс. 187зв – 188зв). Ці пастки відрізняються між собою станом збереження та трішки за будовою. У решеті (Е-253) збереглися лише 13 колотих і струганих дощечок, які використовувалися для стінок пастки. Розміри дощечок різні: довжина від 32 до 34 см, а ширина від 0,8 до 4 см. Ця пастка не виставкова.

Решето (Е-291) має циліндричну форму. Складається з двох обручів (верхнього і нижнього), паличок, мішквини та нитки (**рис. 2**). До верхнього та нижнього обручів нитками одна біля одної прив'язані палички різної ширини (від 1,2 до 2 см) таким чином: 47 шт. розташовані одна біля одної; 3 шт. розташовані напроти 47 і прив'язані лише до верхнього обруча ниткою та сталевим дротом; 3 шт. випали; приблизно 27 – відсутні зовсім. Нитка, фіксує палички біля верхнього обруча, які прив'язані іншою тонкою ниткою у 6 місцях. Палички утворюють стінки пастки. Вони розколені навпіл; плоскою стороною

Рис. 2. Решето, 1920–1924 рр.
Село Жукин, Київська обл.
Світлина С. Сіренка, 2020 р.

Рис. 3. «Шапка», 1920–1924 рр.
Село Жукин, Київська обл.
Світлина С. Сіренка, 2020 р.

Рис. 4. Верша, 1920–1922 рр.
Село Старосілля (затоплене
Київським водосховищем).
Світлина С. Сіренка, 2020 р.

розташовані всередину снасті, на кінцях зроблено чотири заглибини для кращої фіксації нитками до обручів.

До нижнього обруча прикріплена мішковина, переплетена лляною ниткою, яка посередині має овальний отвір (діаметр 10 см). До отвору пришито «горло», яке має форму паралелепіпеда з овалом у нижній основі, виготовлене теж з мішковини. Верхня частина «горла» чотирма нитками (довжиною 12–14,5–12–15 см) натягнута до верхнього обруча. Висота «горла» 12 см. Верхня частина його – це чотирикутник (10,5–11,5–9,5–9 см), який має обідочок, обтягнутий мішковиною і обкручений ниткою.

Стан збереження решета задовільний, але втрачено приблизно 27 паличок; деякі палички рухомі; у мішковині є отвори. В цілому пастка є експозиційною.

«Шапка» відрізняється від решета лише матеріалом виготовлення. Вона сплетена з неошкуреної круглої лози, переплетеної між собою. У верхній частині пастки між сімома прутиками основи відсутнє переплетіння (рис. 3).

«Шапкою» ловили в 1920–1924 рр. у с. Жукин Остерського повіту Чернігівської округи, поки її не подарувала Ганна Мехайленкова у червні 1924 р. Лідії Шульгиній для музею Кабінету (Інвентарна книга № 1, с. 188).

Верша – закрита зверху ставна пастка. Вона має форму циліндра, звуженого з одного боку (рис. 4). Внутрішня частина пастки має лійкоподібний вигляд («серце») і вставлена у циліндр. Місце з'єднання переплетене лозою.

Циліндр виготовлено з лозових прутиків (58 шт.). У нього вставлено 4 обручі (діаметром 17 см). Вони розташовані на різній відстані (18–17–11 см) один від одного та під невеликим гострим кутом. Перший обруч встановлено в основу циліндра. До 2, 3 і 4 обручів лляною ниткою приплетені прутики, які утворюють стінки пастки. Від четвертого обруча прутики сходяться, утворюючи конус («хвіст» верші).

Довжина «хвоста» 19–20 см. У місці сходження прутиків «хвоста» їх переплетено так, що утворюється лозовий обруч (діаметр 14 см). Цей обруч ніби

надіто на «хвіст» пастки. До лозового обруча прив'язано мотузку (товщина 1 см), яка утворює петлю. До другого обруча з протилежних боків прив'язано дві мотузки. Одна утворює петлю діаметром 25 см, а друга тонша і має довжину 30 см.

«Серце» складається з лозового обруча (діаметр 17 см) та 42 прутиків (довжина 16 см). Один кінець прутиків обплетений кругом обруча, а інший – утворює отвір для заходження риби до пастки. Посередині прутики прив'язані один до одного мотузкою.

Стан збереження верші задовільний, але шість прутиків пошкоджені, у результаті чого утворилася дірка в боковій частині. Цей музейний предмет є експозиційним.

Вершею ловили в 1920–1922 рр. у с. Старосілля Жукинської волості Остерського повіту (сьогодні затоплене Київським водосховищем). 1922 р. снасть передали до фондів музею Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка.

Рукавець (Е-262) – відкрита зверху ставна пастка. Має форму конуса. Складається з каркаса, прутів та двох обручів усередині каркаса (рис. 5).

Каркас зроблено з гілки (діаметр 2,5 см), яку розщеплено на чотири план-

ки, кожна шириною 1,5 см. Розщеплені кінці прикріплено до вставленого обруча (діаметр 41,5 см). У середину каркаса встановлено ще один обруч (меншого діаметру), який зафіксований хмелем. Нерозщеплена частина каркаса утворює ручку пастки, яку використовували при перенесенні пастки.

Стінки знаряддя утворені з неошкурених прутиків, які прикріплені до обручів паралельно до каркаса. Один кінець прутиків зафіксований до великого обруча хмелем, а другий – зрізаний і вплетений до каркаса біля ручки пастки. По зовнішньому діаметру рукавця на різній відстані один від одного розташовані прутки, які сім разів переплетені хмелем у косичку.

До великого обруча та однієї планки каркаса вплетене «серце», що має форму зрізаної чотирикутної піраміди довжиною 16 см. Його зроблено з прутів, які теж переплетені хмелем у косичку по спіралі (6 обертів). До великого обруча прив'язано дві мотузки, які утворюють велику і малу петлі. Цей обруч обплетений дротом.

Стан збереження пастки задовільний. Присутнє випадання лози біля великого кола в «серці». Рукавець може експонуватися на виставках.

Походження цього музейного предмета нечітко зафіксовано в музейній документації. На пастці міститься лише інвентарний номер НМІУ, а Кабінету – відсутні. В інвентарній книзі «Етнографія» Т. 1 НМІУ записано старі інвентарні номери 406, 30932, а населений пункт і рік надходження не вказано (Інвентарна книга «Етнографія», 1948, с. 29). В інвентарній книзі Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка під номером 406 знаходяться відомості про ополоник, а про рукавець 1923 р. надходження – під номером 496, але населений пункт не вказано (Інвентарна книга № 1, сс. 96зв, 114зв–115).

Інформація про походження іншого рукавця (Е-265) також нечітка. До нього прикріплена етикетка з написом: «Е-265

Рис. 5. Рукавець, 1920–1923 рр.
Село Старосілля (затоплене Київським водосховищем). Світлина С. Сіренка, 2020 р.

Рукавець – риб. Приладдя 1923 р. с. Пекарі (?) муз. ім. Ф. Вовка». Цей ярлик був виготовлений у 2000-х рр. Бачимо, що зберігач назву села поставив під сумнів. Етикетка, яку почепили музейники в 1944–1948 рр., відсутня.

Отже, рукавець (Е-265) не може походити з села Пекарі, бо такими пастками ловили лише в етнографічному районі Полісся, а цей населений пункт належить до Середньої Наддніпряни. Більш імовірно, що рукавець (Е-265) походить із Старосілля, потрапив до фондів Кабінету в 1923 р., тобто знайдений під час додаткових поїздок у це село, а не у період стаціонарного дослідження населеного пункту, яке провели в 1921–1922 рр.

Рукавець (Е-265) має незначні пошкодження: великий обруч, деякі пруту та дві планки каркаса поломані, а ручка має тріщину. Полабка є експозиційною.

«Скрипка» – закрита зверху ставна пастка, яка має форму овалу. Складається з «корита» та зрізаного конуса (**рис. 6**). Конус (Е-269) утворюється з двох внутрішніх та одного зовнішнього обручів. До обручів прив'язані мотузками пруту з лози, які щільно прилягають один до одного. Між собою пруту перев'язані мотузкою по колу шість разів.

В обруч найбільшого діаметра (цей обруч поломаний, складається з двох дуг) встановлено «серце», яке має лілкоподібний вигляд. Середній обруч (цілий) товщиною 2 см, діаметр 23–24 см. Його кінці не загострені, зафіксовані двома мотузками. Ці два обручі розташовані під кутом, оскільки пастка деформована.

У звуженій частині конуса є отвір («гузка»), який затикався сіном чи дерев'яною втулкою. Через нього рибалка виймав рибу. Від краю отвору на відстані 7 см прив'язана мотузкою дуга (залишки від зовнішнього обруча).

«Корито», довжиною 60 см, зроблене з лозових прутів, які у п'ятих місцях зв'язуються між собою. Нижня частина

Рис. 6. «Скрипка». 1920–1922 рр.
Село Старосілля (затоплене
Київським водосховищем).
Світлина С. Сіренка, 2020 р.

«корита» приєднана до конуса. У місці з'єднання деякі пруту вставлені до конуса, а інші – зрізані, і переплетені мотузкою у два ряди. Відстань між рядами 3–4 см. Отже, по всій довжині знаряддя пруту переплетені мотузками 13 разів.

«Скрипка» дуже деформована – сплюснута. Кора на лозі полущилася і осипається. Два обручі та деякі пруту зламані. Для експонування пастка потребує реставрації. Цією «скрипкою» рибалка Олексій Мартиненко ловив у с. Старосілля Жукинської волості Остерського повіту в 1920–1922 рр., а в лютому 1922 р. через А. Онищука передав пастку до музею Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка (Інвентарна книга № 1, с. 88).

У колекції НМІУ зберігається ще одна «скрипка» (Е-301). Вона має подібну форму, майже однакові розміри (Е-301 більша за Е-269 на 5 см) та незначні відмінності в будові: конус має один обруч та дугу; лозові пруту по колу між собою більше перев'язані; біля «гузки» знаходяться чотири лозові обручі. Усе це засвідчує, що «скрипка» (Е-301) також може походити з с. Старосілля. В інвентарній книзі НМІУ «Етнографія» Т. 1 не зазначено походження предмета, старі інвентарні номери. На самому предметі не збереглося ніяких номерів та старих етикеток, напевно, вони були втрачені в 1930–1940-х рр.

«Скрипка» (Е-301) має виставковий вигляд. Хоч трохи деформована, лушиться кора на лозинах, випадає фіксуюча мотузка.

Відомо, що в Кабінеті зберігалось дві «скрипки» з Старосілля під номерами 359 та 362 (Заглада, 1930, с. 37). Отже, предмет із номером 362 – це Е-301. Цю пастку Кабінету 28 лютого 1922 р. подарував Федір Кашка (Інвентарна книга № 1, с. 89).

У Старосіллі цю пастку ще називали «морда». Термін «морда» в Україні не зустрічається, а поширений на території російської федерації, де так називають рибальські пастки, виготовлені з лози, які схожі на нашу вершу. Це може свідчити, що переселенці з росії (напевно, старовіри) запозичили українське рибальське знаряддя, але назву йому дали свою. «Морда» відрізняється від «скрипок» лише розмірами (її довжина менша на 18 см, а ширина на 14 см). Стан збереження «морди» (Е-303) дозволяє її експонувати.

Спосіб ловлі «гиною», решетом, рукавцем, «скрипкою», «шапкою» однаковий. Ними користувалися лише зимою. Знаряддя ставили на ніч в ополонку, закріпивши на палицю. Між пасткою і льодом могли вставляти перевесло, скручене із сухої трави, щоб пастка не примерзала. Зверху клали гілки, які накривали очеретом (соломою, сіном, травою, тканиною). Опісля засипали снігом, щоб вода не замерзала. В'юн, почувши свіже повітря, підпливав до ополонки і потрапляв до пастки. Вранці рибалка виймав рибу. Такий спосіб ловлі називається «на духи». Він базується на фізичних властивостях в'юнів. Вершею

могли ловити цілий рік, поставивши її на дно водойми, але якщо застосовували взимку, то ловили «на духи».

Термін «верша» є всеукраїнським. Назви «решето», «скрипка» – регіональними. Перша зустрічається лише в етнографічному регіоні Полісся, а друга – на Поліссі та Середній Наддніпрянщині. Терміни «гира», «шапка» є місцевими. Вони побутували лише в тих населених пунктах, звідки походять знаряддя.

Отже, можемо зробити висновок, що усі рибальські знаряддя лову для в'юнів у фондовій збірці Національного музею історії України надійшли в 1930-х рр. із Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка. Їх зібрали Антон Онищук та Лідія Шульгина. Останній вдалося виявити та передати більше пасток до Кабінету, ніж її колезі.

Розглянувши рибальські знаряддя, бачимо, що в'юнів ловили лише пастками. Переважно відкритими зверху. Полабки виготовляли з різного матеріалу: лози, дерева та тканини. Більшість їх зроблено з одного матеріалу – лози. Детальний розгляд будови лозових знарядь лову є значним внеском у вивчення лозоплетіння в Україні. «Гири» з колекції Національного музею історії України є унікальним музейним предметом. Однією з її особливостей є чітка фіксація назви, що дає розуміння, як ця пастка іменувалася в народній культурі на Чорнобильщині. Усіма розглянутими пастками ловили взимку в етнографічному районі Полісся «на духи», і лише вершею могли (користуватися) влітку.

З'ясовано, що більшість музейних предметів придатні для експонування. Виняток становить решето (Е-253).

Список використаних джерел та літератури

Арсенич, П. І. (1989). Етнографічна діяльність Антона Онищука. *Народна творчість та етнографія*, 4, 23–26.

Борисенко В. (2002). *Нариси з історії української етнології 1920–1930-х років*. Київ.

В'юн звичайний (*Misgurnus fossilis*). URL: https://ifr.darg.gov.ua/_v_jun_zvichajnij_misgurnus_0_0_0_747_1.html. (Дата звернення: 4.10.2024).

В'юн: спосіб життя та особливості нересту. URL: https://dn.darg.gov.ua/_v%E2%80%99jun_sposib_zhittja_ta_0_0_0_1180_1.html. (Дата звернення: 13.11.2024).

Заглада, Н. (1930). Відділ монографічного дослідження села (село Старосілля): Довідник по Музеї антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Київ.

Ільченко, О. (2009). Риби річок та озер. Київ.

Інвентарна книга № 1 Кабінету антропології та етнології ім. Ф. Вовка (1922–1924).

Інвентарна книга «Етнографія» Національного музею історії України (1948), 1.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 1. Спр. 26339. 28 арк.

Колеснікова В. А. (2012). Музей (Кабінет) Антропології та Етнології імені проф. Хв. Вовка. Київ.

Народна культура зраненої землі (1997): Кат. Виставки. Київ.

Новіцький, Р. О. (2020). Малий ілюстрований атлас прісноводних риб України – об'єктів реакційного рибальства. Дніпро, 48 с.

Радієвська, Т. (2004). Кабінет антропології ім. Хведора Вовка: науково-практична діяльність та колекції пам'яток кам'яної доби в зібранні НМІУ. **Національний музей історії України побут у третє тисячоліття. Тематичний збірник наукових праць**. Київ.

Сіренко, С. (2021a). Етнографічні матеріали Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка, присвячені дослідженню Дніпропетровщини. **Українське козацтво в етнокультурному просторі Наддніпрянщини: Матеріали науково-практичної конференції, що відбулася під час XIV Всеукраїнського історико-культурологічного фестивалю «Мамай-fest» 20 серпня 2021 р.:** зб. наук. пр. Нікополь, 82–94.

Сіренко, С. (2021b). Інвентарна книга світлин Кабінету антропології та етнології імені Ф. Вовка: джерело до вивчення історії музейного діловодства та етнографічних відомостей. **Науковий вісник Національного музею історії України**, 7, 419–428. URL: <http://visnyk.nmiu.org/index.php/nv/article/view/497/457> (дата звернення: 5.10.2024).

Чорнобаєва, О. (2016). Етнографічна колекція Кабінету антропології та етнології імені Хведора Вовка у збірці Національного музею історії України. **Народні художні промисли України: історія, сьогодення, перспективи: науковий збірник за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції**. Київ, 133–139.

Шевченко, С. І. (2013). Шульгини: Інгульська сторінка. Кіровоград.

Щербань, О. В. (2010). Життєпис Лідії Савівни Шульгіної за матеріалами слідчої справи. **Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.** Київ, 313–318.